

Krönika över Danshyttebyn

En barndomsskildring av Anna-Lisa Axiö, efterord av Henrik Axiö.
Danshyttan 1994.

HISTORIA

År 1539 finns för första gången Danshyttan med i skattelängderna, förmodligen är det resterna av denna hytta som fortfarande finns bevarade nere vid ån. Namnet Danshyttan kommer från en bergsman vid namn Dan (Daniel?), Dans-hytta lika med Danshytta som senare blev Danshyttan. Parallellt med hyttan drevs två stångjärnshammare, kallade Övre och Nedre Danshyttehammaren. Dessa var troligen i bruk under hela 1500-talet, men lär inte ha använts längre än en bit in på 1600-talet. Dessutom fanns två sågverk.

Byn indelades i fyra mantal, som fördelades på olika bergsmän. Man ägde som regel ett halvt mantal var, ibland något mer ibland något mindre. Ett halvt mantal var cirka 700 hektar. Större delen av arealen täcktes av skog.

Avkastningen från jordbruket skulle täcka gårdens behov, som ibland kunde vara ganska stort. Danshyttegubben t ex hade 14 barn. Dessutom fanns det tjänstefolk, bl.a. hyttdrängar. I övrigt hade inte bergsmännen stort intresse för jordbruket. Det var järnet som utvanns ur den hytta, man var delägare i, som fyllde deras tid och intresse och som gav rikedom och anseende. Framför allt under trettioåriga kriget på 1600-talet förbrukades all malm som gick att frambringa. Även 1700-talet var en bra tid för bergsmännen.

Under samhällsstrukturens omvandling en bit in på 1800-talet sålde de numera hårt trängda bergsmännen sina gårdar till storbolagen som framför allt vill komma åt skogen. Som jag tidigare nämnt blev i Danshyttan alla gårdar utom Larssons storbolagens rov. Gårdarna förvandlades till arrendegårdar. De som kanske drog mest nytta av strukturomvandlingen var torparna. De fick nu en helt annan status. Man tvingades inte längre göra dagsverken åt bergsmännen, där betalningen var in natura. När taket på Sexmansgården lades om visade det sig att Danshyttegubben lagt sina räkenskaper som

fyllning i trossbotten. Man blev helt förbluffad över vad en tunna råg kostade och hur mycket arbete det krävdes av en torpare för att få den för livets nödtorft så viktiga rågen betald. Torpställena rustades upp till ändamålsenliga bostäder. Jämlikheten ökade och begreppen besuttna och obesuttna försvann ur vokabulären.

FATTIGA OCH RIKA

Under min barndom fanns inga direkt fattiga i byn. Alla hade livets nödtorft, en del hade dessutom en slant på banken. Det var viktigt att det skulle finnas pengar till en hederlig begravning, helst borde det finnas en slant över till barnen när ens tid var ute.

Hela byn var i stort sett självförsörjande. Torparna ägde som minst två kor, bönderna ett större antal. Korna var ställda så att den ena mjölkade när den andra stod i sin och på så sätt hade man mjölk, smör och ost för hela året. Det vanligaste pålägget i skolmatsäcken var vitast, som vi barn avskydde, och mesost som vi gillade. Vitosten pressades samman i fint utsirade ostkar. I vårt ostkar fanns far och mammas initialer inristade. När man vände upp och ner på osten såg man tydligt initialerna IFA omgivna av sirliga krumelurer. Mesosten som kokades på vasslan från Vitosten tog det nästan en dag att koka ihop. Jag minns än hur farmor satt nere i köket på kvällarna och passade mesostgrytan. Vi barn brukade kila ner i nattdräkten och farmor tog då upp en knäppnäve mese ur grytan och rullade varsin liten limpa åt oss, som vi med förtjusning mumsade i oss. Det var en sådan trevnad i köket på kvällen. Kvällsdiskens var klar och inplockad i det stora skafferiet. Trasmattorna lyste så glada på den fernissade korkmattan och på väggarna och på en hylla ovanför diskbänken blänkte kopparkärlen. Fotogenlampan spred sitt milda ljus över köksbordet och på den uppslagna bibeln som farmor läste i mellan pysslet med mesostgrytan. Bredvid lampan låg den evinnerliga stickstrumpan, som farmor alltid hade till hands. Köket var vårt vardagsrum. Som gammal förstår jag vad de där lugna kvällarna betydde för farmor, som hela dagarna hade en stor stojande familj omkring sig.

Men låt mig återgå till byns försörjningsläge. Varje hushåll hade ju minst två kalvar per år, som göddes och blev till kalvsylta, dillkött och söndagsstek. Eller som såldes till Slaktarkalle för att få in lite kontanter. På råmjölken som korna gav vid kalvningen gjordes kalvost, som åts med vispgrädde och hemkokt körsbärssylt. Några stycken kalvostar gräddades extra fint i nyputsade kopparbunkar och delades ut som smaggåva till grannarna, som i sin tur bemödade sig om att ge tillbaka likadana när deras kor kalvade. Alla var måna om sitt anseende. Julgrisen räckte som sovel under hela vintern. Varje vår kläcktes en ny kull kycklingar och de gamla hönsen åts upp. Alla hade ett stort trädgårdsland och framförallt ett stort potatisland. Potatisrätterna varierades i det oändliga. Stekt och kokt potatis, potatismos, kroppkakor och rårakor som vi barn var

stormförtjusta i. Varje onsdag stod farmor vid spisen och gräddade varma rårakor åt oss vartefter vi kom från skolan, serverade med lingonsylt. Ja nog fanns det gott om mat i varje stuga.

Knepigare var det med kontanterna.

Bönderna tjänade bäst på timmerkörningen. Torparna fick sin inkomst från skogshuggningen. inkomsten varierade dock mycket beroende på årstid, väder och vind. Under kalla och snörika vintrar var det svårt att ta sig den, ibland milslånga, vägen till skogshyggena. Far som ju var anställd vid Guldsmedshytte bruk, fick sin

jämna och trygga inkomst därifrån oberoende av vädrets makter. Under denna period ägdes bruket av en ungtkarl som sedan sålde hela bruksrörelsen och flyttade till Stockholm. Före avfärden bjöd han alla ingenjörer och tjänstemän på avskedsmiddag. Vid varje tallrik låg ett kuvert med en tusenlapp i. När far kom hem på nattkröken med en tusenlapp i plånboken blev det stor uppståndelse. Vi barn hade aldrig sett en tusenlapp, som då var nära nog en årslön. Pengarna åkt raskt in på banken, så någon omedelbar glädje av dem fick vi inte.

Om fattigdomen i byn under tidigare skeden vet jag inte mycket. Under ett århundrade, femtio år före och femtio år efter laga skiftet, som i Danshyttan inföll 1838, har jag i skatte- och mantalslängder läst att det som regel i Danshyttan fanns ett par stycken utfattiga som de kallades och som på grund av sin skröplighet var befriade från skatt och gick på rote, dvs. var inackorderade på ett visst tidsschema hos bergsmännen i byn.

Att de besuttna ibland kunde visa hårdhet och förakt för de obesuttna visar en händelse som inträffade på Sexmansgården. Man hade storbak och en torpargumma hjälpte till i bagarstugan. När arbetet var slut stoppade hon hastigt en brödkaka innanför schalen för att ta hem till den väntande och förmodligen hungriga barnskaran. Kristin, dotter till sexmannen, och efter moderns död husmor på gården, observerade tilltaget. Hon tog en ny kaka och räckte gumman, som fumligt tog emot brödet. Kristin förebrådde gumman att hon borde handtacka för gåvan. När gumman sträckte fram handen, föll den stulna brödkakan till golvet och där stod den skamsna brödtjuven. Förmodligen till Kristins förnöjelse.

SEXMANSGÅRDEN

Den gård i byn där vi barn mest höll till och där vi aldrig var i vägen för de vuxna, var på Sexmansgården eller Pellesgården, som den också kallades. Där bodde familjen Palm med sex egna barn och ett barnbarn, så där fanns lekkamrater i alla åldrar. Där fanns en värme och generositet i den familjen, framför allt hos mor Palm som jag aldrig hörde säga ett ovänligt eller förebrående ord varken till egna eller andras ungar. Varje fredag låg uppradade på en stor bakduk på en av de båda sofforna i det stora köket nygräddade bullar, som vi alltid blev bjudna på när vi kom instormande. Hade mor Palm inget annat att dela med sig av så tog hon ner den stora sockersaxen från väggen och högg av varsitt stycke av sockertoppen och delade ut. Hon höll på ett nästan bohemiskt sätt ihop sitt stora hushåll. Hon var liten till växten men naggande god. Farbror Palm däremot var en ståtlig karl som man varje kväll såg komma ledande sina bägge hästar, en i vardera handen, ner till Hästbäcken för att vattna för natten. Hästarna hade stor betydelse för en gårds välstånd och var husfaderns stolthet. På vintern fraktade de hem timret och massaveden från skogen, på våren var de satta för harven och såningsmaskinen, på sommaren drog de hem hölassen till ladorna och på hösten var de spända för plogen. När en häst dog var det stor sorg, de begravdes hela i skogen och det skulle varit ett helgerån att äta hästkött.

På Sexmansgården fanns allt som kunde sätta ett barns fantasi i rörelse. Smedjan, som av brandskyddsskäl låg i utkanten av gården och som man på dagen snabbt rusade förbi för där bodde "smejgubben", som slukade olydiga barn. Men på kvällen, när gårdens karlar höll till där med att reparera skador på redskap och med att smida söm till hästskorna, var där varmt och trivsamt och glättigt. Vi barn fick dra bälgen, som höll elden vid liv och min äldste bror Rudolf, som var mycket händig, hjälpte gärna till vid städet. Fast nu efteråt har jag förstått att han nog mest var i vägen. Som vuxen blev han en duglig ingenjör och jag tror grunden till sitt framtida yrke lade han i Palms smedja. Ja, vad fanns mer på Sexmansgården? Stall ladugård, logar och lador, bryggghuset med sitt stora bykkar där gårdens kvinnor vid stortvätten höst och vår "lakade på" natten igenom med den heta och starka luten tills de hemvävda handdukarna och lakanen blev snövita. Mangelboden med sin stora stenmangel, som det är ett under att ingen av oss ungar fick fingrarna i kläm i när vi skulle pröva de stora valsarna, som rullade över mangelbordet.

Rökbastun, där Per-Olle varje påsk rökte skinkorna som legat i saltlake sedan julslakten, en skinka till varje hushåll. Fortfarande kan man känna den goda doften av enris i de gamla väggarna. Dagen före påskafton körde Per-Olle runt byn med de doftande skinkorna uppradade på en flakvagn. Det var mycket högtidligt när han lämnade av

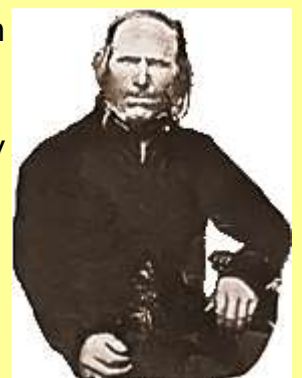
fläsket. I varje gård bjöds han på en sup efter välförrättat värv. Sedan hängdes skinkorna upp i källarsvalen och skulle helst räcka som sovel hela försommaren.

I bastulidret stod "brötarna" uppradade och där samlades varje höst byborna för att "bröta" linet. Även männen deltog i arbetet. Linet hade först rötats och sedan torkats inne i bastun och var nu färdigt att "brötas". Det var ett ganska tungt arbete. Kanske var det därför männen deltog. Eller var det för "brötkalaset", som senare på kvällen hölls i en av gårdarna? Den kvällen klädde vi ungar ofta ut oss. Jag minns en sådan kväll, när Lisa Palm utstyrd till oigenkännlighet, höll på att skrämma slag på min lillebror Harald, som var ensam hemma med farmor medan den övriga familjen var vid bastun.

I flygelbyggnaden bodde gårdens gamla; Jan-Petter som såg ut som en profet i sitt långa vita skägg och som brukade bränna tjära i dalen, där bäcken rann fram och som på våren var översållad med gullvivor och liljekonvaljer. Numera var Jan Petter medlem i Efraims söner och lite av en filosof. Där bodde också Karl-Persmora som brukade komma ut på trappan och bjuda oss barn på pepparkakor.

På gavelsidan bodde en ung barnfamilj, som så småningom flyttade till Mjölktorp där det fanns bättre utrymme för den växande familjen, som slutligen ståtade med sex söner. Jag minns en episod från den tid då familjen fortfarande bodde kvar i flygeln på Sexmansgården. Vi barn lekte som vanligt kurragömma och jag hade gömt mig bakom en stor rabatt med gullax, som var planterade under gavelfönstret. Det var högsommar och blåbärstid. Plötsligt öppnades fönstret och tant Märta, som mamman hette, räckte hastigt ner ett stort stycke blåbärskaka, som hon just hade tagit ur ugnen. Sedan stängde hon lika snabbt fönstret igen. Där satt jag i godan ro och mumsade på den goda kakan med gullaxen blommande runt omkring mig, alltmedan kamraterna sprang runt i alla uthus och letade efter mig.

När jag sätter mig ner och skriver på denna "krönika" över Danshyttebyn dyker det ena soliga minnet efter det andra upp, och jag är övertygad om, att det finns många byar i vårt avlånga land som likt vår har drag av Bullerbyn. Mest fascinerande var de många skrönor man hörde om Per Erson, "Danshyttegubben" - sexmannen, nämndemannen och bergsmannen som ett hundratal år tillbaka i tiden byggde sin pampiga gård och som blev rik som ett troll. Han ägde vid sin död mer än "halva socknen" med skogar, gruvor, milor och allt vad därtill hörde. Han var mycket anspråkslös till sin yttre person och en gång när han skulle fara till herrgården i Guldsmedshyttan för att ackordera om malmpriset med herrarna från Stockholm, föreslog dottern Kristina att han skulle sätta på sig sin nya bergsmanskostym och spänna för bästa trillan. Men gubben

svarade stolt att mig tar de fina herrarna emot även om jag kommer dragen i en "sketabytta".

Han var hård mot sig själv och även mot gårdsfolket. Hustrun dog i barnsäng efter att ha fött honom fjorton barn, av vilka endast tre uppnådde vuxen ålder, två döttrar och en son. Det fanns dock inget av småsinthet hos honom och det berättas, att han vid matbordet brukade säga åt drängarna "ät pöjkar så hörkar ni arbeta".

Hans ende son, "Danshyttpelle", slösade snabbt bort den stora förmögenheten och fick ett bittert slut. Han kom berusad från hotellet i Linde och vid "stora sten" som numera är bortsprängd, men som vi barn hade stor respekt för, föll hans huvud ner mellan ekrarna i trillans hjul. Hästen som skymtade gården strävade vidare och så var Pelles saga all. Gården gick över till Rockhammars Bruk, liksom de flesta av traktens bergsmansgårdar och förvandlades till arrendegård. Vad som minner om "Danshyttegubben" är de ståtliga askar som omger gården och som han lät plantera och de pampiga grindstolpar, där hans namn finns inhugget i stenen.

GÅRD TVÅ

På den andra av de fem stora gårdarna i byn låg "Bönhuset", en gammal timmerbyggnad, numera riven förmodligen ett tidigare bostadshus, där byborna tillbringat många kvällar med att sjunga gamla läsarsånger som baptisterna och frälsningsarmén hade på sin repertoar. Där var också söndagsskolan inrymd och vår älskade gamla lärarinna, tant Sjöman, vandrade dit i ur och skur till hon var nittio år gammal, Jag kan ännu se hur hon tog av sig pincenén, torkade tårarna som rann nedför de skrynkliga kinderna och började berätta med orden "För ser ni små vänner..." Och vad hon berättade handlade alltid om Jesus, som hon en gång i en uppenbarelse sett "komma på himlens skyar". Hon visade också vackra planscher med Jesus och anglarna och himmelriket med gator av guld osv. Söndagsskolan var vår "söndagsbio" och tant Sjöman gjorde förvisso en kulturinsats.

Min egen farmor, som bodde hos oss tills hon dog vid 82 års ålder, hade samma kristna värderingar. Jag minns hur farmor sedan far och mamma och vi syskon gått upp i övervåningen för att sova, satt kvar nere i köket med sin bibel, sin stickstrumpa och sitt kvällskaffe och med hög och sprucken röst sjöng "En liten stund med Jesus, oh vad den hägnar allt". Undra på att man med sådana referensramar bar med sig genom livet ett slags ljus barnatro. I bönehuset fanns också en spis och där fanns alltid ved inburen. Så därför blev det ofta luffarnas nattlogi under kalla vinternätter. En av luffarna, ett riktigt original kallad "Vargpelle", som oftast gjorde en sväng genom byn, när han visste att slakt varit på gång i någon av gårdarna blev en gång förtretad på Jan-Pettersmora, som kört ut

honom och han mumlade då hotfullt något om hur lätt det vore för en varg att "driva boset ur en fessing". I Ramsberg, där Pelle hörde hemma, kallades befolkningen vargar och i Linde socken, dit Danshyttan hörde, kallades de fessingar (madrasser).

Till denna gård hörde "Söderbergs stuga", en av de äldsta husen i byn. Där bodde gubben och gumman Söderberg som båda blev över nittio år gamla. Gubben Söderberg var en "mäkta lärd man", som han själv formulerade det och lånade ofta böcker av min far, som han kände viss samhörighet med. Jag kan ännu se hans sirliga och vackra handstil i de brev han sände far när han var på besök hos sin dotter i Värmland och där han filosoferade över livets intigheter och över naturens skiftningar. När gubben fyllde nittio år beslöt vi barn oss för att uppvakta honom. Vi bakade en tårta och satte den på en stor bricka. Runt om hade vi lagt en krans av deg invirad i kräppapper. I kransen hade vi stuckit ner nittio julgransljus. Vi tände ljusen i farstun och stegade sjungande in till gubben som lag i kokssoffan. Han flög upp som en skottspole, sina nittio år till trots, i tro att hela huset stod i ljusan låga. sa det blev en snopen uppvaktning för oss ungar. Hela byn tjänstgjorde på ett självklart sätt som övervakare av dessa gamla. Mamma sade ofta på eftermiddagarna "jag skall gå och titta till Söderbergs". Och alltid hade hos med sig färska bullar eller vad som fanns kvar av vår egen middag som vi åt mitt på dagen. Mest tillsyn fick de gamla av den familj, Rut och Gustav Persson, som då brukade gården och som dagligen försåg dem med livets nödtorft och såg till att allt stod rätt till hos dem. Det fanns inget nedlåtande eller besvärande i grannarnas hjälpsamhet, det var helt enkelt de gamlas självklara rätt till trygghet.

I början av 1800-talet köpte Welamsson som då bodde på gård två in flera av byns mindre gårdar. Mitt i byn finns en källare kvar som vår anfader, Erik Hansson, lät bygga och där dörren är inramad med vackra blå sinderstensblock, hämtade från den hytta han var delägare i. Han var tydligen en betrodd man, då han till sin bergsmanstitel kunde lägga nämndemanstiteln.

På ägorna bor min brorson, barnbarns barnbarns barnbarn till bergsman Erik Hansson från Vasselhyttan, född 1694, och hans hustru Katarina Gudmundsdotter, född 1688, från Nora socken. Som nygifta flyttade de till Danshyttan och byggde sin gård. Katarina Gudmundsdotters syster Ingeborg gifte sig med prästen i Linde som sedan stod fadder åt första barnet, dottern Katarina som föddes 1718. Ingeborg Arborelius bodde sedan som änka hos sin syster i Danshyttan, där hon också dog.

DANSHYTTE GÅRD (LARSSONS)

Under de strukturförändringar som i början på 1800-talet tvingade de fria bergsmännen att för en spottstyver sälja sina gårdar till storbolagen, är det lyckosamt att en av gårdarna i byn, Larssons gård, lyckats förbli intakt. Där härskar sedan slutet på 1500-talet ättlingar i rakt nedstigande led. Redan

tidigt gifte man in sig i en vallonsläkt, som förstod att ta tillvara gårdens möjligheter och kanske är det en av orsakerna till gårdens fortbestånd. Där hopades under århundradena rikedomar, och man kan i gamla mantals- och skattelängder redan under 1700-talet hitta uppgifter om "äkta silver, sidenklädda möbler och brännvinstillverkning" som skulle beskattas. Varje gård hade rätt till en viss mängd brännvinstillverkning, avsedd för gårdens behov. Exteriören på mangårdsbyggnaden har ändrat karaktär från bergsmansgård till herrgård i miniatyr, men den vackra flygeln är ursprunglig med bl.a. sina runda bergsmansskorstenar på taket. Invändigt finns överallt kvar det vackra bohag som samlats under århundradena. I hallen sprider en gammal bergsmanskamin sin sköna värme och bidrar till att balansera elvärmen från det egna kraftverket, som gården består sig med. Det stora vattenhjulet från ett tidigare kraftverk finns fortfarande att beskåda i den strida forsen.

På den stora gården finns idag även utrymme för utflugna barn och barnbarn. Dottern Maria med maken Lars och barn bor i den fina flygeln och en gammal drängstuga har förvandlats till ett och bekvämt sommarnöje för dottern Helena med familj. Den nuvarande ägarfamiljen, Bengt och Ann med barn, har verkligen bemödat sig om att förvalta sitt dyrbara arv. På Larssons ägor har under århundradena flera bostadshus och torp funnits. T.ex. "Söra Gårn" där anställda på gården bodde och "Karl-Anders", en anställd som fick bygga sig ett hus i början av seklet.

PER-OLLES GÅRD (Gamla Stugan)

Per-Olles ägor var av samma omfattning som de övriga böndernas i byn, men han och Amanda bodde i en liten stuga och inte i en pampig bergsmansgård. Kanske beroende på att de var barnlösa och därför krävde mindre utrymme. I övrigt unnade de sig dock mera av livets goda än vad som var vanligt i byn. De var först med att äga både bil och radio. Man såg dem komma tuffande genom byn i sin öppna T-Ford, Per-Olle med ett stadigt grepp runt ratten och hans Amanda sittande bredvid med den långa bilslöjan fladdrande för vinden. Vi barn var synnerligen imponerade och fick vi någon gång åka med i baksätet

så var lyckan fullständig. På torsdagarna traskade vi dit för att lyssna på Barnens brevlåda med farbror Sven (Jerring) som hallåman. Per-Olle var något av en tusenkonstnär. Han var bl.a. byns djurläkare. Att kalla på en riktig veterinär gjorde man inte i brådrasket. Utan man skickade bud på Per-Olle, när hästen drabbats av spatt eller kalven låg bakvänd vid kalvningen.

Per-Olle hade ett gott öga till kvinnfolken i byn, medan Amanda, som var mager och skinntorr, inte hade ögonen för någon annan än hennes älskade Per-Olle. Tant Amanda var världens snällaste människa. Alltid hade hon något gott att bjuda oss barn på. Jag kan ännu se henne stå i dörren till den gamla boden kärnande sitt smör. Hon stötte "töreln" upp och ner, upp och ner i den gamla stavkärnan, så att grädden skvätte. Vi barn väntade på det ögonblick, då grädden gick ihop och man hörde skvalpet av kärnmjolk runt smörklimpen. Då tog tant Amanda ner en brödkaka från pinnen i taket, delade den i bitar och gjorde varsin tumsmörgås åt var och en av oss. Hon tog upp en stor klump smör ur kärnan och beredde på ett tjockt lager osaltat smör på brödet. Så hällde hon upp varsin mugg kärnmjolk och delade ut. Det blev ett mellanmål som hette duga. När vi kom för att lyssna på Barnens brevlåda bjöd hon på nyponsoppa med små toppar av vispgrädde simmande ovanpå soppan. Tant Amanda hade ont i sina ben och kunde därför inte gå till skogen och plocka bär, men hon tog vara på nyponen, som växte i stora snår på vägen till Gräntjärn. Vi barn vakade noga över nyponbuskarna, så att ingen annan skulle hinna före och roffa åt sig nyponen.

Tant Amanda var suverän på att locka hem korna på kvällen. Alla i byn hämtade hem sina kor vid gärdesgården bakom Per-Olles ladugård. När korna dröjde hördes tant Amanda ropa: "kom Gullros, kom Fröjda, kom alla mina kor". Korna, som i kvällningen dröjde vid Holmsjöfallen, hörde ropet och kom travande i en lång rad nedför stigen med skällkon i spetsen, ivrigt väntande på det friska nyslagna gräset i båsen.

Nu är Per-Olle och Amanda döda sedan länge och vilar under en gravkulle på Guldsmedshytte kyrkogård, liksom de flesta gamlingar i byn. Deras gård har blivit sommarställe för en ung familj från Stockholm. Ladugården är nedbränd, men den unga familjen bemödar sig om att pietetsfullt bevara vad som finns kvar av stämningen kring gården. Den ny gårdsinnehavaren, som också heter Olle, har själv rödmålat det lilla fina timrade huset och även stallängan. Gräset är klippt och syrenbersån ner mot vägen står kvar helt orörd och runt huset växer tant Amandas mossrosor och pioner. Men på de förr så välskötta åkrarna växer nere i dällden nu midsommarblomstren meterhöga, bakom bäcken har en aspdunge vuxit upp, där marken mellan träden är översållad med daldockor och åkern bakom stallängan lyser vid midsommartid gul av smörblomster. Vi

sommargäster gillar blomsterprakten. Men vad skulle Per-Olle säga, som var van att se frodig klöver och timotej växa på sina förr så välgödslade åkrar och gården ?

ERIK JANS GÅRD

Som barn upplevde jag alltid Erik Jans gård som gammalmodig och ålderdomlig. Kanske hängde det samman med att både Erik Janse och Erik Jansmora var äldre än bönderna i övrigt i byn. De hade två hemmavarande söner som var för gamla för oss barn att ha till lekkamrater. Själva gården gjorde också ett ålderdomligt intryck. Jag har hört berättas att gårdsplanen för inte alltför länge sedan var omgiven av huslängor och att man åkte in med häst och vagn genom ett välvt portlider. När den gamla smedjan revs hittade man en gravhäll från 1700-talet med bergsmannens namn gjuten i järnet. Förmodligen hade den misslyckats vid gjutningen och låg nu som en golvhäll i smedjan.

Numera finns bara två ganska små stugor kvar. Vinkelrätt mot den ena stugan står en gammal svalbod som anses vara det äldsta huset i byn. Där finns två små rum, ett på vardera sidan om svalen. Det ena rummet användes som likbod. Jag minns när Erik Jansmoras mamma, som måste ha varit mycket gammal, dog. Vi barn fick klä oss fina, pojkarna i sjömanskostymer, min syster och jag i nystärkta vita spetsförkläden, och gå och ta farväl av den gamla. Hon låg där så silverhårig och stilla i sin kista med en blombukett i de slutna händerna. Erik Janse hade sina ägor längs med ån och jag kan ännu se honom gå med långa beslutsamma steg längs åkertegen och med såskäppan dinglande på magen. Han slungade rytmiskt ut säden, en näve åt höger, en näve åt vänster. Jag minns honom alltid iklädd en rödrandig islandströja och ovanpå den en storväst. Bönderna i övrigt i byn sådde med såmaskiner, men Erik Janse var viljestark och egensinnig och misstänksam mot nymodigheter. Samtidigt var han klok och varmhjärtad. Vi barn måste gå över hans ägor för att komma till ån. Därför hade han alltid åkern uppdelad i två hälfter, med olika grödor på de båda halvorna, t.ex. potatis på den ena och havre på den andra. Mellan de båda åkerlapparna hade han gjort en väg för oss barn att gå på. Vi gick efter varandra i en lång rad och det föll ingen in att gå ut i grödan. Vi hade en väldig respekt för Erik Janse som hade stort anseende i byn.

Erik Jansmora var blid och snäll och hade de vackraste blommorna i sin "kåltäppa". Vi brukade få följa med mamma och njuta av blomsterprakten. Man gick försiktigt på de smala gångarna runt rabatterna och när vi gick hem fick vi varsin kvist starkt doftande åbrodd. Erik Jansmora levde långt efter sin man. Hon var på ålderdomen märkt av ledgångsreumatism. Hon satt på en bekväm stol under Amerikaklockan som vi barn beundrade mycket med dess sällsamma figurer inristade på boetten. Hon blev verkligen väl omskött av de båda sönerna. Den yngste, Henning, delade sovrum med henne till hon

dog för att hon skulle få hjälp med toalettbesök och dylikt. Inomhustoalett fanns givetvis inte utan allt var obekvämt.

Erik Jans pojkar, som vi kallade sönerna genom hela livet, gifte sig aldrig. De var båda två mycket begåvade, läste mycket i sin ensamhet. De var båda mycket bridgekunniga och far spelade bridge tillsammans med dem någon gång i veckan. Den äldste, Helmer, var politiskt medveten och intresserad och försökte med ljus och lykta värva medlemmar till socialdemokratin som han företrädde. Far, som var liberal, lät sig dock ej övertygas, men jag minns långa och livliga diskussioner i samband med bridgekvällarna. När Henning dog för några år sedan vi 84 års ålder kändes det som en epok hade ändats i byn.

Numera bor där sommargäster och lyckligtvis är den nye innehavaren mycket händig och road av gamla ting. Han har, i stall och redskapsbodar på gården, hittat gamla fina hantverksredskap som han satt i stånd och nästan gjort ett litet museum av. Något vi grannar gläds mycket över.

TORPEN

GRÄNTJÄRN

Gräntjärn var ett av de många torpställen, som tidigare hört till en av bergsmansgårdarna i byn men som ny lydde under Frövifors bruk. Torpet låg vackert beläget invid tjärnen, en kilometer norrut genom skogen. Den gamla stugan var riven och bruket hade satt upp ett bekvämt och fint litet hus: ett stort rum och dito kök på botten och två sovrum i övervåningen. En

snickarglad veranda vette mot tjärnen, där under sommaren gula och vita näckrosor simmade omkring. Vi barn vandrade gärna till Gräntjärn. På sommaren fick vi låna ekan och rodde upp till åminnet. Givetvis passade vi på att bada i det djupa svarta vattnet, där den mörka och allvarsamma skogen stod på vakt runt tjärnen. På vintern var det en lagom skidtur dit. Vi följde järnvägsspåret på ditvägen, sneddade över ägora till Gräntjärnsängen, som torpet också kallades, och tog vägen genom skogen hem.

I Gräntjärn bodde en fembarnsfamilj. Yngsta barnet var gravt utvecklingsstört och nu väntade mamman sitt sjätte barn, men fick en natt missfall som följdes av en

blodstörtning och efter några timmars kamp var hon död. Det blev självklart stor sorg och uppståndelse. Hela byn sörjde med familjen. Enda gången jag såg min far gråta var, när vi fick dödsbudet. De båda stora flickorna, Anna 17 år och Alva 15 år, fick nu axla husmorsansvaret, samtidigt som de försökte komma över sorgen och förlusten över mammans bortgång. Det var ingen lätt uppgift dom fått sig förelagd. Först de vanliga hushållsbestyren: matlagning, bak, städning, tvätt mm, dessutom ladugården med kor gris och höns. Och sist men inte minst skötseln av lilltösen Astrid, som satt helt hjälplös i sin stol med dreglet rinnande nedför hakan. På ett streck ovanför spisen hängde dagligen ett dussin haklappar, som man ideligen bytte på henne. Hon skulle kläs på och av, sättas på pottan, matas och under årens lopp blev hon tyngre och tyngre och svårare att hantera. Men ingen gav upp. Man sökte läkare, homeopater och kloka gummor i tro, att någon skulle göra henne frisk. Men förgäves. Men aldrig hörde jag någon klaga eller tycka att hon var i vägen. På kvällarna, när pappan kom hem från skogen trött och frusen, tog han henne under armarna och höll henne framför sig och "promenerade" runt köksbordet med henne varv efter varv. De tunna små fötterna svävade över golvet i hopp om att kunna ta fäste, men icke. Man såg hur hon älskade dessa "promenader", ögonen rullade runt i huvudet på henne och över ansiktet spred sig ett leende. Underligt nog var Astrid ändå ett slags medelpunkt i hemmet. Alla sysslade med henne. Flickorna sydde söta klänningar åt henne och alltid var hon ren och fin. Även vi barn som kom på besök, gick genast fram till henne, höll om de små vissna händerna och lallade och pratade med henne. När Anna gifte sig och senare även Alva, var det ohållbart att ha henne hemma, pappan började också bli gammal. Äldste brodern Alrik gifte sig och det kom en sonhustru i huset och även småbarn. Så vid 17 års ålder kom Astrid till en institution, efter att ha tillbringat hela sin barndom beskyddad och älskad av sin stora varma och generösa familj.

MJÖLKTORP OCH BYNS ÖVRIGA TORP

Mjölktorp är det nordligast belägna torpet i byn. Torpet ligger vid landsvägen och har på så sätt bra kontakt med bykärnan. Där bodde familjen Norbäck större delen av 1900-talet. Torpet Uddar låg längst i söder på Larssons ägor och revs på 1930-talet. De övriga torpen var så belägna att de aldrig har haft någon naturlig kontakt med Danshyttan. Längst i öster låg övre och nedre Dammosstorp och längst bort i väster Kotjärnstorp, Husfallet och Bockhälla.

ÅRSTIDERNAS VÄXLINGAR

HÖST

Hösten var en sådan rik tid i byn. Säden var bärgad och från varje gård hördes tröskverkens dunkande. Potatisen var upphackad och källaren fylldes av jorden håvor. I vår egen matkällare upptogs ena långväggen av den stora potatisbingen, proppad upp till taket med potatis, som skulle bli vinterns basföda. Längs ena kortväggen stod lårar fyllda med morötter, kålrötter, rödbetor och palsternackor. I källarsvalen hängde vitkålshuvuden i rader, avsedda som stomme till vinterns kåldolmar och kålsoppor. Längs den andra långväggen stod hylla vid hylla med syltburkar, saftflaskor och konservburkar. Hela hösten hade konserveringsapparaten stått och puttrat på spisen och burkarna bars vartefter ner i källaren: ärtor, skivade morötter, buketter av blomkål varvades i burkar som skulle variera den ständigt återkommande kålsoppan under vintern. Körsbär, inkokta äppelhalvor och ingefärs,- eller lingonpäron blev den goda avslutningen på söndagsmiddagen. På golvet stod hinkar fyllda med vattenglas, i vilka vi plockade ner äggen som skulle användas under den tid hönsen ruggade. Bredvid stod stora stenkrukor fyllda med lingonsylt, som skulle förgylla rågmjölsgroten, som var en vanlig kvällsrätt. Det var en riktig fröjd att komma ner i källaren och se all rikedom.

Även inomhus förbereddes allt för vintern. Stortvätten avverkades, fönsterna putsades och innanfönstren sattes in med snövit vadd mellan rutorna. Korkmattan i köket fernissades. Farmor arbetade febrilt med att få strumpor, vantar och raggsockor färdiga åt oss fyra barn innan kylan satte in.

Ännu hade inte snön kommit, men en morgon när vi tittade ut genom fönstret, låg den där, vit och orörd. Vi barn rusade ut och drog in den kyliga och friska luften, som så här års blandades med den goda milröken. Vi sniffade åt alla håll och visste precis, att nu har Pär Olle tänt vid Valsjön, nu har Palms tänt bakom Bastun och nu har Erik-Jans tänt i Risbergsåsen. Bönderna satte en ära i att få fart på milorna samtidigt; ingen ville komma sist. Sedan låg karlarna där i

kolarkojorna den tid kolningen pågick, svarta, sotiga och hålogda, vaktande sina milor som skötebarn både nätter och dagar. På ett ögonblick kunde en mila börja "slå" och brinna upp och det mödosamma arbetet helt tillspillogivet. Kolet var en betydelsefull inkomstkälla under vintern. Som barn låg jag själv tillsammans med en kusin en natt i min

morbrors kolarkoja. Morbror Klas berättade då hur skogsrået brukade varna kolarna när en mila skulle till att "slå". Vi låg ängsliga och förväntansfulla med armarna om varandra på granrisbädden, med en fårskinnsfäll över oss. Vi stirrade ut genom den breda springan ovanför dörren, fast förvissade om att skogsrået skulle dyka upp. Efter en stund tog dock sömnen överhand och vi vaknade först av sprakandet från den öppna härden och såg hur morbror Klas satte trefoten på elden och kokade morgonkaffet. När milan var färdigkolad revs den ut och karlarna kom hem och tvättade sig och bytte kläder och försökte bli av med all kolstybben. Efter julen skulle kolet fraktas ner till Guldsmedshytte Bruk och användas i masugnarna.

Den bråda tiden fortsatte nu med julslakten. Då var man i regel inne i början på december. Tidigt en morgon kom slaktaren. Då skulle den stora pannmuren i Bagarstugan vara fylld med kokande vatten. Vi barn borde inte få se på när grisen stöp, men vi försökte skräckblandat rada upp oss i sovrumsfönstret som vette mot ladugårdsbacken. Så kom slaktaren ut med den gastande grisen, som inte gillade att lämna ladugårdsvärmen, framför sig. Man såg hur slaktaren snabbt satte slaktmasken till tinningen och på en sekund låg grisen där stendöd. Slaktaren stack honom sen i halsen. Nu gällde det att snabbt vara till hands och ta vara på blodet och vispa det innan det levrade sig. Blodet skulle ju användas till både palt och blodpudding. Nu skulle grisen skrapas och styckas och nu kom det heta vattnet till nytta. Hink efter hink hölls över och slaktaren och far skrapade och skrapade tills svålen var vit och fin. Därefter kom styckningen, grisen skars upp. Först tog vi vara på räntan, tarmarna tömdes på innehållet och sköljdes nere vid än och vändes sedan för att man skulle komma åt tarmluddet som

skrapades bort. Fjälstren som tarmarna nu kallades lades i saltvatten i väntan på att fyllas med korvsmet till fläskkorv och potatiskorv. Av levern gjordes leverpastej. Det styckade fläsket lades också i saltlag, den ena skinkan blev julskinka och den andra fick ligga till påsk då den röktes

JULTID

Julen närmade sig med stormsteg. Granen hade vi barn redan sett ut på sommaren. Nu var det dags att hugga och bära hem den. Det var en tävlan i byn vem som hade den vackraste och mest välväxta granen. På julaftonsmorgon klädde far och vi barn granen, medan mamma skötte om den stora julmiddagen som vi åt mitt på dagen. Samma måltid som vi fortfarande äter på julafton: sillsallad, skinka och äppelmos, fläskkorv, pressylta och rödbetor, köttbullar och bruna bönor, dopp i grytan mm. Grönsakssallad som numera hör till hade vi aldrig hört talas om. Däremot garnerades faten med grönkål, som växte i trädgården även vintertid och som vi kokade soppa på. Så kom dagens höjdpunkt, julklappsutdelningen. Julklapparna låg under granen i salen och kaffebordet dukades bredvid med sju sorters kakor: saffranskusar, julstjärnor, pepparkakor, drömmar, nötkakor mm. Julgranen tändes och tregrensljusstaken och av tenn likaså. Julklapparna var för det mesta praktiska, strumpor och vantar av farmor och underkläder av far och mamma. Men varsin julbok fick vi och varsin leksak: bjällerkransar och bygglådor till pojkarna och dockor till oss flickor. Mellan nyår och Tjugondaknut var för oss barn ett evigt festande. I alla stugorna i byn hade man julgransplundring, som i stort sett följde samma mönster. Först fick vi choklad, saffransbullar och pepparkakor. Sedan dansades runt granen och man gjorde ring- och pantlekar, som kunde heta "snottra", "farfars byxor", "sitta på understol" och "Ryska Posten", osv. Slutligen plundrades granen, då allt som var ätbart: hemgjorda papperskarameller rullade kring en bit kandisocker, julgranskonfekt, russin som låg i de vackra hemflätade små korgarna, äpplen, allt delades rättvist upp mellan barnen. Slutligen kastades granen med ett tjut ut i snön, som nu oftast låg meterhög.

VINTER

Snön ja, det var där vi barn mest höll till under vintermånaderna. Byggede fästningar, snökojor, snölyktor, som lyste så fint på kvällarna och framförallt åkte skidor. Alla barn var ena hejare på skidor. Säkerligen var vi bara trefyra år när vi fick våra första skidor. Det fanns en skidfabrik i Linde, Sandströms, och hade man oturen att bryta av en skida som ofta hände, kunde man beställa en ny nere vid snickarverkstaden på bruket. Nästan varje kväll "kokade man krök", dvs. stupställde skidorna i en gryta med hett vatten på spisen och spände sedan ut dem, så att man nästa morgon hade fina brätten. Pojkarna

mixtrade med en massa tjärblandningar över öppna eldar ute på gården och smetade på för att få ett fint glid. Man kände inte till slalomåkning, utan det blev mest fråga om "störtlopp". Som små åkte vi ner i den branta dalen mot ån och som större i Risbergsåsen, där det gällde att gira undan för trädstammarna.

För oss skolbarn med den mer än en halv mil långa skolvägen, blev skidorna ett utomordentligt fortskaffningsmedel. I regel var vägen inte plogad, när vi gav oss iväg vid halvsjutiden på morgonen, utan vi åkte i en lång rad efter varandra, med de största pojkarna som turades om att spåra och med de yngre pojkarna och oss flickor i en lång rad efter. När vi äntligen kom fram var vi svettiga och varma och måste sätta oss i en nyss uppvärmd skolsal, där det säkerligen framme vid den långa fönsterraden fortfarande var köldgrader, medan det runt den glödheta kokskaminen var skållhett.

I skolan anordnades skidtävlingar, som var ett måste för alla barn att delta i, själv minns jag en sådan tävling. Första pris för flickor var ett par skidor, andra pris en handväska. När det visade sig att jag vunnit första pris och fått skidorna medan en kamrat fått den åtråvärda handväskan var jag gråtfärdig av besvikelse. Att det var en ära i att ha vunnit första pris förstod man inte. Att kanske ändå föräldrarna var angelägna om att vi barn hävdade oss bevisas av att far skjutsade min syster och mig på en spark till startplatsen, med skidorna hängande bredvid, för att vi inte skulle vara uttröttade när tävlingen började.

För bönderna blev det en bråd tid, för nu skulle kolet ner till bruket medan det var före på vägarna. Ekipagen sågs komma i långa rader, med glatt klingande pinglor på hästarna, och med kolryssarna proppfulla med det svarta kolet. I regel avverkades bara en vända om dagen. Bönderna kom på förmiddagen ner till bruket, tippade av kolet, vände och åkte tillbaka till skogen, för att fata en ny omgång färdig för nästa dag. Kolningen och timmerdrivningen var vinterns bästa inkomstkällor. Men det förutsatte att man hade tillgång till häst. Torparna som inga hästar hade fick sköta om huggningen av massaveden och även kolveden.

Inomhus var vävstolarna och spinnrockarna i full gång. Alla vitvaror vävdes hemma: lakan, handdukar och dukar, dessutom trasmattor och gardiner. Både min syster och jag gick som tonåringar igenom vävkurser, det hörde liksom till flickornas uppfostran. Farmor var en överdängare vid vävstolen så det mesta lärde vi dock av henne.

Vad roade vi oss med under långa och mörka vinterkvällar? I vår familj spelade vi schack och bridge. Framför allt schack, som jag tror far lärde oss innan vi började skolan och som vi alla älskade att spela. Bridge lärde vi oss snabbt, Culbertssons "Blå bok" hade just utkommit och den läste vi flitigt. Vi spelade runt det ovala bordet i salen. Mamma och framför allt farmor ansåg kortspel vara syndfullt och deltog inte, utan satt bredvid och stoppade strumpor. En kväll i veckan spelade far bridge med grannarna i byn. I övrigt läste vi. Man kunde på den tiden köpa de

flesta klassiker i 25-öres upplaga och jag minns hur jag i tioårsåldern grät tårfloder över grymheterna mot negrerna i "Onkel Toms stuga" och mot fattigfolket i Paris och London, som framgick av innehållet i "Samhällets olycksbarn" och Jack Londons skildringar från Londons East End. Dessutom hade mamma en massa "missromaner" med höviska och glödande kärleksskildringar, som min syster och jag med blossande kinder tjuvläste. Far halvsulade ofta på kvällarna våra skor. Då vi hade lång skolväg slet vi enormt med skor. I varje stuga fanns en liten "skomakarverkstad" med stora läderstycken som sulorna skars ut ur och med välfyllda pliggaskar. Ofta var nog på kvällarna papporna i byn fullt sysselsatta med att pligga skor, som sedan över natten stod indränkta i linolja, för att skorna skulle hålla bort vätan.

VÅR

Småningom blev kvällarna ljusare. Dagsmejan blev längre och längre. Det droppade från taken och skidföret försvann. Påsken kom och gick och skaldens ord besannades: Ingen maj en dager sprider som den klarnande april. En kväll hördes Koltrasten sjunga i furorna bakom bäcken, som nu flödade våldsamt. Snart kom den bråda tid då allt skulle i jorden. Bönderna spred ut gödseln som låg i högar på gårderna, harvade om och om igen tills jorden var fin och lucker och väl förberedd för sådden. Utanför varenda potatiskällare höll mor och barn på att sortera potatisen, bara den med ögon på fick bli sättpotatis. En

dag i maj var allt sått och satt. Barnen hade sprungit runt i byn och hjälpt till med potatissättningen.

Nu var det dags för trädgårdarna. Trädgårdslanden gödslades och krattades lika fina som åkrarna harvades. Far drog ut långa ränder i landen där vi sådde morötter, rödbetor, palsternackor, osv. Plantor köptes i handelsträdgården nere på bruket: vitkåls- och blomkålsplantor och framför allt blomplantor. På gräsmattan utanför huset hade vi prunkande rabatter med diverse blommor: ,nejlikor, lövkojor, astrar, penséer osv. Vi barn sprang som skottspolar till den strida bäcken, där vattnet var uppslammat och näringsrikt och bar upp det i hinkar till far som satte plantorna. Inomhus var samma bråda tid som på hösten, men nu var lättnaden stor, när innanfönstren togs bort och den friska vårluften kunde släppas in. Flyttfåglarna kom åter och i buskagen längs med ån hördes ett bedövande fågelkvitter. Göken guckade i Risbergsåsen väster om byn, "västergök är bästergök". Vi hade satt upp fågelholkar runtom i träden, bl.a. för flugsnapparna. Vi spikade upp små brädlappar på husgavlarna för svalorna som kom sist och som vi älskade. Vi följde noga ruvningen, tills en dag små äggskal låg utslängda under boet och hungriga små ungar gapade ut över bokanten.

Vi barn tog av oss skorna på väg till skolan och ibland hände det att vi glömde något par vid vägkanten och det blev räfst och rättarting när vi kom hem. Men jag har ofta tänkt på hur rädda alla var om sina barn. Man såg aldrig några barn få stryk eller bli hunsade. Det var bara så självklart att vi lydde när föräldrarna bad oss hjälpa till.

Efter vårarbetet kom en lugn period med värme, tillväxt och förhoppningsvis regn. Under pingsten konfirmerades man, alla barn gick och läste och pojkarna fick sina första långbyxor till konfirmationen, som de flesta upplevde med stort allvar.

I trädgårdslanden började det nu växa ohämmat och vi barn pustade och stönade där vi kröp på knä i trädgårdsgångarna och såg framför oss, ändlösa rader av spirande grönsaker, inbäddade i mållor och andra ogräs. Före midsommar skulle allt vara rensat och gallrat. Efteråt var vi dock glada när vi såg resultatet av vår möda. Vi gick ofta ut på kvällen och gladdede oss åt de prydliga och välansade landen.

SOMMAR

Så kom midsommar, som hos oss började dagen före midsommarafton, då min äldste bror och jag fyllde år med fyra års mellanrum. Några stor ovationer var inte födelsedagarna, vi fick bjuda hem skolkamraterna och mamma hade bakat något extra gott. Men det som vi barn hade stor glädje av under sommaren var badningen. Vi praktiskt taget bodde nere

vid ån. Låg på rygg på de flata hällarna och lät vattnet skölja över oss, eller simmade längre ner mot gölen som var djup och mörk. Ingen vuxen oroade sig över oss, man tog för givet att de äldre barnen höll ett öga på de yngre och även lärde dem att simma. Det hände heller aldrig någon olycka.

Efter midsommar följde höbärgningen. Man skördade senare än man gör numera,

förmodligen beroende på att man visste mindre om näringsvärdet i höet. Först kom den jobbiga hackslogen. Alla dalar och alla dikesrenar slogs med lie.

Karlarna började vid fyratiden på morgonen, då daggen ännu låg kvar.

Efter frukosten kom kvinnor och barn ut och räfsade "breor", dvs. samlade ihop gräset i lätt åtkomliga platta högar, som solen lätt kunde tränga igenom. Efter

middagsmålet gick alla ut och hässjade det slagna gräset. Även åkrarna slogs tidigt på morgnarna. Jag minns ännu hur vi väcktes av knattret från slättermaskinerna genom det öppna sovrumsfönstret. Även vid höbärgningen hjälptes vi åt så gott det gick. Jag minns när husfadern på Sexmansgården en sommar hastigt blev sjuk och hjälplös och hur alla byns karlar en kväll gick ner och slog hela den stora dalen som hörde till gården och hur kvinnorna bakade bröd till kaffet, som dracks nere vid bäcken i sena nattvåken.

I början på augusti blev kräftorna lovliga. Första kräftkvällen upplevde vi nästan som julafton. Vi barn fick vara uppe hela kvällen. Vi sprang efter de vuxna längs med ån och kikade ner i det svarta vattnet. Det fanns otroligt med kräftor. Håvarna sattes ut i långa rader och i varenda håv som togs upp sprattlade ett tjugotal kräftor. Vi fångade ungefär tio tjug och bar hem dem till mamma, som hade stora kopparkitteln kokandes på spisen och som med samma rysning varje år stälpte ner de stackars kräftorna i det heta vattnet. Under tiden

fortsatte fångsten vid ån. Vi dukade ett långbord i salen och jag minns att det var första gången på sommaren vi hade ljus tända. När karlarna hade fångat färdigt kom de upp och klockan tolv på

natten åts en läcker supé, där säkert både helan, halvan och tersen värmdes törstiga strupar. Vi barn fick inte vara med i salen, utan åt i köket, men kikade in för att försöka utforska hur många kräftehuvuden som radats upp runt tallrikskanten. Alla gästerna tävlade om vem som hade största antalet. Nästa kväll var det ett stort kräftkalas hos en av gästerna, som fick ta med sig de sist fångade kräftorna hem.

JÄRNVÄGEN

För att underlätta malmtransporterna från Gullblanka till Guldsmedshyttan beslöt Guldsmedshytte aktiebolag som ägde malmfyndigheten i Gullblanka, att bygga en järnväg som förband de båda orterna och som fick sin sträckning tvärs igenom Danshyttan. År 1909 hade rallarna nått byn och några år senare var hela banbygget klart. Järnvägen var smalspårig. Två ånglok inköptes och ett nittiotal malmvagnar, som lastade nio ton var. Dessutom inköptes ett antal torvburar. Min far fick ansvaret för järnvägen och för hans räkning byggdes en tjänstebostad i Danshyttan. Vi flyttade in på våren 1916 och jag föddes midsommartid samma år. Mamma berättade att just som jag fötts, och hon låg där i den stora imperialsängen lycklig och nöjd med ett nyfött barn bredvid sig så blåste tåget nere i Harhölet och mamma upplevde det som en stolt fanfar. Malmen fraktades två gånger om dagen. För byborna blev tåget dessutom ett fortskaffningsmedel. Under snörika vintrar körde man snöplogen före den ordinarie malmtransporten. Loket kom då ensamt med plogen framför sig och då brukade mina syskon och jag åka med till skolan. Det var spännande att stå där inne i loket och se hur ljuskäglorna spelade över den mörka skogen och hur snön sprutade upp på båda sidor om spåret. Mest spännande var när eldaren öppnade luckorna till de glödheta ginnungagapet och skyfflade ner kolet. Hettan var nästan outhärdlig. Far hade tidigt lärt oss hur ett ånglok fungerade. Tant Signe som var vår lärarinna i småskolan ritade en dag upp ett lok på svarta tavlan och började beskriva funktionen. Jag reste mig upp och påpekade att det var alldeles fel och gick fram till svarta tavlan och började berätta. "Det där är sandkupan, ångvisslan sitter längre fram" osv. Tant Signe berättade sedan för mamma som var hennes bästa vän att hon

blivit helt perplex över så mycket kunnande av en sjuåring. Vi hade en dressin och två trallor som vi barn nästan betraktade som våra ägodelar. Turen ner till Guldsmedshyttan gick med rasande fart och det är ett under att vi höll oss kvar på spåret. Hemvägen var jobbig för då hade vi motlut nästan hela sträckan. Men ack så mycket glädje vi hade av tåget. Jag minns en jul när det för ovanlighetens skull var barmark och vi åkte dressin och tralla till julottan.

Pojkarna åkte före på trallan med en ljuslykta mellan sig. Mamma, min syster och jag kom efter på dressinen. Jag kan ännu se den mörka skogen på vardera sidan spåret och lyktan som glimmade framför oss. Det var en sådan känsla av frid och högtid i decembermörkret och en sådan kontrast till den av levande ljus upplysta kyrkan.

För de berörda var järnvägen en förhållandevis jämn och god inkomstkälla. Men på 30-talet när den världsomspännande depressionen kom och samtidigt malmen började sina i Gullblanka lades gruvan och järnvägen ner. Det blev ett stort avbräck framför allt för gruvarbetarna i Gullblanka, som var helt beroende av inkomsten från gruvan och där en hel by av arbetarbostäder byggts upp. Tursamt nog började just då storruschen i Grängesberg och de flesta arbetarna flyttade dit.

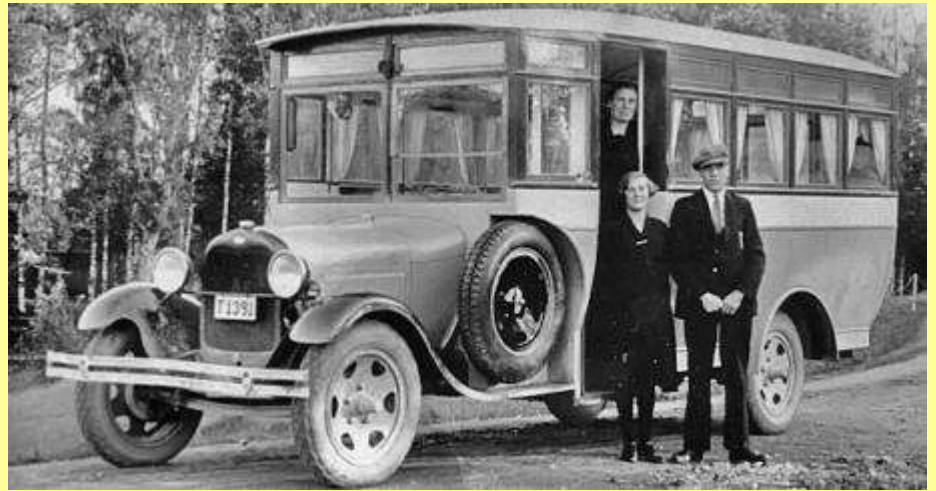
Även för oss fick nedläggningen konsekvenser. Far fick en liten pension och köpte vårt hus för en spottstyver. Men för oss barn som då var mogna för högre studier blev det knepigare, vi fick söka oss andra och krångligare bildningsvägar. Lyckosamt nog fanns korrespondensinstitutet och det blev vår räddning. Vi läste alla fyra på Hermods eller NKI. Pojkarna kunde sedan fortsätta sin ingenjörsutbildning. Min syster som var praktiskt lagd och händig i sömnad gick på folkhögskolan i Fellingsbro och senare på Tillskärarakademin i Stockholm. Själv läste jag realskolans kurs vid Hermods och fortsatte vid Enskilda gymnasiet i Stockholm och vid Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala. Nästan alla byns barn läste per korrespondens som verkligen var en välsignad skolform för landsbygdens ungar. Samtliga ungdomar från Danshyttan lyckades skapa sig en hygglig framtid och när vi nu nostalgiskt återvänder till byn, så är get för att ta våra hem i besittning som sommarbostäder.

NÄR BUSSEN KOM TILL BYN

I bilens barndom fick två framsynta dalmasar ungefär samtidigt impulsen att skapa sig en framtid inom det nya gebitet. Den ena for till USA och bildade bussföretaget "Greyhound", den andra for till vår socken och bedrev en så småningom betydande och lukrativ

åkerirörelse. En dag, när vi barn som vanligt traskade den halvmil långa skolvägen, blev vi omkörda av ett vidunder vi aldrig

tidigare skådat. En buss. Det enda i den vägen vi dittills sett var grannens lilla T-ford, även den en sällsynt företeelse. Nå bussens som säkerligen hade en kapacitet på 30 kilometer i timmen, stannade och en, som vi småflickor tyckte ursnygg chaufför*, son till bussägaren,

erbjöd oss på sjungande dalmål att ta plats i bussen. Självklart tackade vi inte nej till ett så spännande erbjudande. Och på den vägen blev det, två gånger i veckan körde bussen om oss och den unge chauffören, som blev vår idol, erbjöd oss chevalereskt att åka med. Bussen gick ju ändå tom förbi skolan ända till Nyberget, där den vände och fylldes med passagerare, för att sedan ta upp fler i Danshyttan och andra byar den passerade på sin väg till Lindsberg. Staden som i och med busstrafiken blev ett andningshål och utflyktsmål för befolkningen. kvinnorna tog en titt på vad "Klingbergs", som var den mest ansedda modeaffären, hade införskaffat från kungliga huvudstaden, där de flesta av kunderna aldrig hade satt sin fot. En gång i månaden var det männens tur att åka. Det här var under Brattssystemets dagar och det gällde att snabbt införskaffa sig de två tillåtna litrarna. Men för att återgå till våra bussfärder, så pågick de hela vintern. När våren och skolavslutningen närmade sig träffades bussägaren, som numera kallades direktör, och far på ett kalas. Bussägaren kastade då fram, att det vore på tiden att han fick betalt för barnens bussresor. Far stod som fallen från skyarna. Han hade väl hört ett och annat om våra bussturer med den charmerande chauffören, men att det skulle kosta en massa pengar hade han inte räknat med. Nå, bussägaren kom då med förslaget, att vi barn under sommarlovet kunde plocka bär åt honom som betalning. Vi plockade bär till förbannelse hela sommaren; blåbär, hallon, lingon. Framför allt lingon som det tydligen gick åt hundratals och åter hundratals liter av i det stora hushållet, där fyra vuxna söner fungerade som chaufförer. Min äldste bror Rudolf, som var flink i fingrarna, hade snickrat ihop en fin trädgårdsgrupp som stod framför den gula rosenhäcken och lyste vit och fin från vägen. Den hade bussägaren kastat sina lystna blickar på och föreslog nu, att han kunde ta även den, så var vi sedan kvitt. Han fick ta den och Rudolf fick snickra en ny trädgårdsmöbel. Men efter den betan traskade vi som vanligt i ur och skur den långa vägen till skolan. En sedelärande berättelse, som kunde vara nyttig för nutidens bortskämda barn att ta till sig och begrunda.

SÄGNER

SKOGRÅET

Sedan urminnes tid har rået varit ett levande begrepp i Bergslagen. En feminin varelse på gott och ont. Framifrån var hon vacker, tilldragande och lockande. Men vände hon sig om visade det sig att hon var ihålig och att en luden svans stack fram under den praktfulla kjolfällen. Hon var hjälpsam i nöden, varnade när en mila skulle till att slå och när ett ras var annalkande i gruvan. Men man skulle akta sig för att tränga in på hennes domäner. Det var oftast männen som drabbades av rået. Kolarna som under svarta novemberätter i den tysta mörka skogen, låg där i sina små jordkojor och fantiserade om denna bländande och hjälpsamma kvinnovarelse. Och bland gruvarbetarna i den djupa gruvhålan, där absolut tystnad rådde och där man måste vara vaksam på varenda liten knäpp i berget, som kunde utlösa ett stort ras. Då gällde det att hastigt komma undan med livet i behåll, ofta före raset varnad av ett gruvrå. Och bland bergsmännen, som alltid i sitt undermedvetna hyste drömmen om att på sin ägandes mark hitta den stora malmfyndigheten, som skulle öka deras makt och anseende. Kanske fann männen i den hårda karga verklighet de levde i ett behov av en kvinnlig "lyxvarelse" som stod i kontrast till deras egna robusta och matriarkaliska kvinnor, som styrde och ställde med fast hand i hemmen.

FARMOR BERÄTTAR SÄGNER

På kvällarna när far och mamma var på kalas i någon av gårdarna eller umgicks nere på bruket, var vi barn ensamma med farmor. Det var då hon berättade för oss alla de hundratals sägner som jag tror att hon själv trodde på. Hon var en berättare av guds nåde och vi barn satt där helt fångslade av hennes skrönor. På nattkröken när vi skulle springa upp för trappan och över den stora mörka hallen var vi nära att gripas av panik. Men väl inne i sängkammaren, där en vänlig fotogenlampa lyste återfann vi fattningen. Och nästa kväll tjtade vi på nytt på farmor. Berätta, berätta. Och hon berättade.

En dag i gruvan kom gruvråets första varning, som arbetarna inte tog så allvarligt. Nästa dag varnade hon på nytt. "Nu har ni nått sängfoten, och det är hög tid att sluta bryta innan en olycka sker". De gamla och erfarna arbetarna höll upp med arbetet och diskuterade betänksamt vad som kunde ske och lämnade därefter gruvan. De unga och oerfarna skrattade och fortsatte att bryta. När de gamla väl kommit upp i dagsljuset, kom det stora raset som stängde in arbetarna i gruvan, där de gick en kvalfull död till mötes i

det stigande vattnet.

En annan skröna handlade om en av våra förfäder, som var bergsman. Under en vandring i Risbergsåsen trodde han sig ha funnit den åtråvärda malmen. Han bröt loss ett malmstycke och gjorde en markering på fyndplatsen och skulle sedan glad i hågen återvända till byn. Han mötte då skogsrået, som var den rättmätiga ägaren till fyndigheten och som förebrådde honom att göra intrång på hennes domäner och befalld honom att lägga tillbaka malmstycket. När han inte åttlydde fick han en sådan diarré eller "rännsketa" som det hette på bygdemålet och som gjorde honom svag och oförmögen att ta sig ner till byn. Med stor möda återvände han till fyndplatsen och när han lagt tillbaka malmen försvann diarrén lika snabbt som den kommit. Skogsrået varnar honom och säger att varken han själv, hans barn eller barnbarn skall återfinna fyndplatsen. Själv är jag ättling i tionde led och ute ur förtrollningen och brukar påminna mig denna skröna, när jag skidat i Risbergsåsen. Kanske kunde man beveka skogsrået att dela med sig av sina rikedomar, om man mötte henne. Men frågan är om det vore mödan vårt med tanke på att bergslagsmalmen idag inte på långt när har sitt forna värde.

KOLARHISTORIEN OM SNORVIPA

De flesta sägner handlade dock om kolarna. Särskilt en kolarhistoria har fastnat i mitt minne. Kolarnisse, som om somrarna levde ett ordnat liv nere på bygden med hustru och barn, hade vintertid i skogen ett förhållande till ett skogsrå och med henne hade han sex barn, av vilka den minsta hette Snorvipa. En gång när ruelsen över dubbellivet fick honom att tänka klart, beslöt han sig för att göra sig av med rået och barnen. Han åkte ner på Råsvalen och hackade upp en stor vak och bjöd sedan på söndagsmorgonen familjen med på en slädtur. Själv red han på hästen och väl nere vid vaken lossade han selpinnarna och lät släden sjunka i vaken, medan han i sporrsträck red in mot Lindesberg. Han hörde då rået ropa efter honom och försöka beveka honom. "Tänk åtminstone på din lilla dotter Snorvipa". Henne var han särskilt fäst vid. Men inget bevekta honom, utan han fortsatte ritten. Då hörde han rået skrika "bror min i Harzberget, syster i Risbergsåsen, kom och hjälp". Ett öronbedövande dån hördes från de båda platserna, men Kolarnisse hann lagom in i Linde, där kyrkklockorna just ringde in till gudstjänst och vid klockklangens förlorade trollen sin makt. Han var fri och släden med rået och barnen sjönk ner i vaken. Som barn tyckte jag alltid att det var en sådan gripande berättelse och jag identifierade mig med den lilla flickan Snorvipa. Och fortfarande när jag kommer med tåg längs Råsvalen brukar jag se ut över sjöns blanka vattenyta och omedvetet tänka: "Var sjönk släden egentligen?"

NÄR SORGEN TOG OSS I SITT GREPP

Farmor hade fyllt 82 år på våren och var fortfarande helt vital. Nu var det höst och jag hade fyllt 11 år. En natt vaknade far av en duns från farmors rum, som låg under sängkammaren. Han gick ner och fann farmor liggandes på golvet helt förlamad. Det blev stor uppståndelse. Från Sjukvården nere på Bruket skickades efter en hög och sänkbar säng, som farmor lyftes upp i. Alla hennes närboende barn, tre söner och en dotter tillkallades. Farmor hade dessutom två söner som emigrerat till USA och skapat sig en framtid där och som vi inte kunde nå. Följande kväll stod vi alla runt hennes säng när hon drog sitt sista rosslande andetag. Far slöt hennes ögon och mamma lade psalmboken under hennes haka. Vi barn var otröstliga. Farmor hade varit vår trygghet och vårt beskydd. Nästa dag kom tant Sjöman och svepte farmor, som nu lades i en fin kista, där locket var uppfällt och som ställdes på matsalsbordet. I minst två dagar skulle, enligt sed, den döda stanna hemmavid, i fall det skulle visa sig att hon var skendöd och skulle vakna till liv. Sådant hade hänt, menade man. På morgnarna innan vi gick till skolan smög jag mig in till farmor i den utkylda salen, där ett fönster stod öppet och smekte henne över de skrumpna kinderna och höll om hennes kalla händer, som låg knäppta på det vita sidentäcket. Men ingenting hjälpte, farmor var och förblev död. Det blev en sorgens tid. Far brukade på kvällarna ta fram fiolen och spela, medan mamma och vi barn sjöng. Men ingen orkade nu med varken musik eller sång. Två andra gamlingar i byn dog samma höst, så över hela byn spred sig förstämning och eftertanke och man påminde sig Skriftens ord, "allt är förgänglighet och få äro dina dagar". Eftersom alla dog i hemmet fanns det ett slags närhet till döden och ingen skräck för den. När ett begravningsfölje drog förbi, stod barnen vid väggkanten, flickorna nigande och pojkarna med mössan i hand, tysta och stilla och begrundande. Att farmor kom till himlen och att vi skulle mötas igen var vi barn tvärsäkra på. Varje lördag cyklade vi ner till graven med friska blommor och höll på det sättet hennes bild levande.

EFTERORD

GÅRDARNA

För byn Danshyttan var, från medeltid, malmen den viktigaste tillgången, ända fram tills dess att de stora bruken, framför allt Rockhammars bruk, på 1800-talet konsekvent införlivade hemman efter hemman. Gruvor och skog togs över av bruket, men gårdarna fortsatte att brukas, nu av arrendebönder som vanligtvis kombinerade boskapsskötsel och åkerbruk med att hugga skog och köra timmer. Under efterkrigstiden har all mark utanför byn efterhand lagts igen. Det är ofta små skogstegar som hörde till torpen eller "hackslogar" ner mot Danshytteån.

Med allt större traktorer och moderna rationellt åkerbruk var det ej längre lönsamt att

bruka dessa markplättar. Exempel är ängarna upp mot Risbergsåsen, marken som tillhört Mjölktorp, mot Limbergsmossen och Södra Hagen, Åhagen och Norra hagen som låg på varsin sida Dansytteån, norr om byn. Djurhållning och åkerbruk har under efterkrigstiden successivt avtagit på byns gårdar. När familjen Palm, i mitten av 1960-talet, flyttade tog deras ägor över av familjen Rydberg. Detsamma skedde när Henning Jansson "pensionerade sig" på 1970-talet. Detta innebar att byn delades mellan Larssons, som arrenderade ut sin åkermark, men brukade skogen, och Rydbergs, som arrenderade återstoden av byns åkermark av Domänverket. Familjen Rydberg efterträddes 1973 av familjen Luth, som brukade gården i 18 år och flyttade därifrån 1991. Därmed sattes punkt för ett halvt årtusende av traditionellt jordbruk i Danshyttan.

TORPEN

För torparna var inkomsten från skogen viktig. Torpen, liksom gårdarna, i Danshyttan har aldrig friköpts, utan har under 1800 och 1900-talen ägts av gruv-och skogsbolagen, som hyrt ut dem, i första hand till sina anställda. Under 1900-talets mitt revs flera torp. Tre hade dock fast boende ytterligare några decennier. Det var Dammosstorp, till 1963, Gräntjärnsäng, till 1973 och Mjölktorp till 1984. År 1993 revs Dammosstorp för att ge plats åt "Hyggesharven" och nysatt skog, i de två andra bor det sommartorpare. Nu, 1994, säljer Domän ut sina byggnader och viss åkermark, skogen behåller man. År 1992 köpte familjen Johansson 23 ha, dvs. all mark väster om landsvägen och öster om Risbergsåsen, den gård som Luths arrenderade. Året därpå friköpte familjen Draxler Sexmansgården med tillhörande ägor, öster om landsvägen, mellan bykärnan och Larssons ägor i söder. Familjen Johansson har getter, ett par kor, en häst och en del andra djur och odlar sin mark. Familjen Draxler odlar alternativa grönsaker och har uppfört växthus. Båda gårdarna är bra exempel på den nya tidens "bönder". Familjen Larssons mark är fortfarande utarrenderad.

BOFASTA OCH SOMMARTORPARE 1994

Bofasta 1994 är Ann och Bengt Larsson. Deras mellandotter Maria med maken Lars och deras två barn har flyttat in i gårdens flygelbyggand, som blev ledig för ett par år sedan efter "gammelmor" Greta Larsson. Torpet "Söra Gårn" som avstyckades från Larssons gård, köptes i mitten av 1970-talet av Pär Georg och Elisabeth Johansson som nu bor där. Familjerna Stig och Ninni Johansson, med två barn, och Villy och Eva Draxler, med fem barn, är som nämnts nyinflyttade. Likaså Roger Norman och Margaretha Karlsson med två barn, som köpt det södra huset i byns centrala husrad. Familjen Antila har i 30 år bott i byn, först i Sexmansgården, efter Palms, och sedan i det nordligaste huset i byns centrala husrad. När Robert Johansson gick ur tiden 1992, styckades hus och tomt av från Domäns

ägor. Torbjörn har köpt huset och rustar nu upp det.

"Sommartorpare" bor i byns övriga hus. Ann-Margret och Bertil Berhardtz i Mjölktorp, långt i norr, några från trakten hyr Gräntjärnsäng, Olle och Margaretha Zetterberg i Gamla Stugan, Bert Nydén och Margita Cezar och Anne-Marie och John Lowe i husen vid ån.

"Axiöarna" på rad i centrala byn, Tomas och Eva, Solvig, Björn, Sylvia och Eva, Anna-Lisa, Inger och Henrik, Annika och Göran. Väster om Larssons damm har Agneta och Sten Larsson ett hus och i den andra av Larssons flyglar bor Helena (född Larsson) och John Svanborg. Längst i söder står det nu tomt, då nu båda makarna Skeppner här dött. Byn är dessutom full av barn. Danshyttan 1994

